

From Self- Entrepreneur to happiness maker: Analyzing the Construction of the Positive Thinking in Neoliberal Biopolitics and Critiquing Its Ethical Foundations

Azam Moradi

PhD, Philosophy of Education, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: moradi25m1407@gmail.com

Tahereh Javidi Kalatejafarabadi

Associate Professor, Department of Foundations of Education, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. (Corresponding author), Email: tjavidi@um.ac.ir

Bakhtiar Shabani Varki

Professor of the Department of Foundations of Education, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: bshabani@um.ac.ir

Abulfazl Ghaffari

Associate Professor, Department Foundations of Education, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: gaffari@um.ac.ir

Received: 2024-02-21 Revised: 2025-01-23 Accepted: 2025-01-29 Published: 2024-09-20

Citation: Moradi, A., Javidi Kalatejafarabadi, T., Shabani Varaki, B. and Ghaffari, A. (2024). From Self-Entrepreneurship to Happiness Creation: Analyzing the Construction of the Positive Thinking in Neoliberal Biopolitics and Critiquing Its Ethical Foundations. *Foundations of Education*, 14(1), -. doi: 10.22067/fedu.2025.86666.1326

Abstract

this research with the aim of revealing the invisible aspect of positive thinking discourse, has investigated the construction process of the subject of positive thinking through an analytical-interrogative-critical method. The results of the research show that at first man was defined as homo oeconomicus and the society was divided into two categories of workers and capitalists. In order to prevent the reduction of worker's productivity with minimum wage and maximum work, the Self- Entrepreneur subject was constructed. This subject is a worker and a capitalist at the same time; Since the possibility of entrepreneurship is not available for all people, the discourse of positive thinking began to construct a happiness maker subject; A subject with a consumer economic enterprise to produce her satisfaction and of course this discourse to prevent depression caused by not having enough money to spend in a consumer economic enterprise. first, introduced happiness as an emotional currency and a factor in creating wealth and success and after that, in order to make the Self- Entrepreneur subject visible in neoliberal bio-politics, he introduced well-being with specific factors as the criteria of a successful and wealth-creating person. And finally, the subject who seeks to produce her own satisfaction and defines well-being as satisfaction with life, having achievements, Engagement, etc. It is in contrast with a person who, from the point of view of altruism, considers himself committed and responsible for the satisfaction of another, and considers well-being to be the totality of empathy and sympathy towards another in order to reduce his pain and suffering.

Keywords: well-being, happiness, Self- Entrepreneur, happiness maker subject, positive thinking of neoliberal, ethics

Synopsis

The main problem in the present era is the ignorance of the process of human beings becoming subjects through discourses and their hidden education. Discourses that are inspired by the relationship with power and therefore act as regimes of truth that indirectly educate the individual's mentality and determine his actions. In the present era, the discourse that manages and guides populations in the larger biopolitical context based on the rationality of its political economy is the neoliberal discourse. Neoliberalism, through technologies, the most important of which are psychological sciences, creates specific mentalities and, through these mentalities or, in other words, subjectivations, attempts to guide the behavior of individuals. This discourse, by embedding individual freedom within the scope of its political economy rationality, defines the individual's relationship with himself and others in the form of a kind of investment and encourages people to view their lives and identities as economic enterprises.

Since the discourse of positive thinking, whether in the form of academic positive psychology or in the form of pop psychology, serves neoliberalism as a discursive technology, and since Foucault has criticized neoliberalism in his *Genealogy of the Modern State*; This article aims to portray the invisible side of this discourse by depicting the way in which the subject of positive thinking is constructed in neoliberal biopolitics; Because everyone has accepted this discourse as a given and many studies, regardless of the context in which this discourse emerged, have introduced it as aligned with Islamic teachings. This self-evident view and alignment of Islamic teachings with the teachings of this discourse has led many people to imagine that the cause of many of their problems is that they do not have sufficient ability to think positively or that they do not have sufficient awareness of the teachings of this discourse; As a result, it is necessary to follow the teachings of this discourse to achieve their desires.

The innovative aspect of this research is that, by looking at the way the positive thinking subject is constructed, it portrays the invisible aspect of this discourse, which is related to power, and in this way, it prevents people from being psychologically confused by the teachings of positive thinking and not getting results, as well as from the depression resulting from lagging behind the group of positive thinkers.

In addition, the critique of the moral orientation of this subject helps those who attach special importance to morality and, on the other hand, have the idea of the correspondence of positive thinking with morality to determine their position on this discourse with certainty.

Achieving certainty and certainty about a subject is the most important factor in achieving peace as an individual desire. Since individual desires such as hope, peace, satisfaction, etc. determine the main quality of life, and these individual desires are not simply the product of social desires such as wealth, power, academic knowledge, etc., it can be said that a correct understanding of how to construct a positive thinking subject and its level of morality can help the audience in the midst of the current propaganda onslaught to make the right decision and not be affected by the current atmosphere, on the way to achieving their goals, accept suffering with high individual desires, and by connecting to other knowledge such as Quranic teachings or ancient Iranian literature, transform their pain into happiness, pleasure, and success.

Conclusion

The achievements of this article can be expressed under three general headings: the construction of the neoliberal positive subject, the reasons for the development of the concept of happiness from the perspective of neoliberal biopolitics, and the critique of the moral orientation of this subject. First, man is defined as an economic man, and then the subject of the "Self- Entrepreneur" was born from the heart of American neoliberalism; a subject that

resolved the contradiction between the worker and the capitalist in Marx's economic system. In order to create a balance of power and wealth in favor of the labor force and increase the worker's motivation for more production, the capitalist system created the autonomous entrepreneur by dividing the worker into a present and a future existence. This subject is the producer and consumer of his own satisfaction; that is, the worker today produces and consumes for a better version of himself in the future.

The happiness-maker subject, whose task is to recognize inner happiness and use it to generate wealth and health, and ultimately to create more happiness capital. In fact, he consumes and produces happiness, and there is no longer any point of resistance or moment of exhaustion in the present moment.

In the section of the critique of the moral orientation of the positive-thinking subject, it can be said that the happiness-creating subject, in order to produce its own satisfaction, ignores morality in the sense of commitment and responsibility for the satisfaction of others, and since it strives to achieve subjective well-being, it is in opposition to moral well-being with the concept of compassion, which is the sum of empathy and sympathy.

پژوهش نامه مبانی تعلیم و تربیت

مقاله پژوهشی

<https://fedu.um.ac.ir>

دسترسی آزاد

از خودکار آفرینی به شادی آفرینی:

تحلیل روند بساخت مثبت‌اندیشی در زیست-سیاست نئولیبرال و نقد مبانی اخلاقی آن¹

اعظم مرادی

دانش آموخته دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. moradi25m1407@gmail.com

طاهره جاویدی کلاته جعفرآبادی (نویسنده مسئول)

دانشیار گروه مبانی تعلیم و تربیت، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. tjavididi@um.ac.ir

بختیار شعبانی ورکی

استاد گروه مبانی تعلیم و تربیت، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. bshabani@um.ac.ir

ابوالفضل غفاری

دانشیار گروه مبانی تعلیم و تربیت، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. ghaffari@gmail.com

تاریخ دریافت: 1402/12/02	تاریخ بازنگری: 1403/11/04	تاریخ پذیرش: 1403/11/04	تاریخ انتشار: 1403/06/30
استناد: مرادی، اعظم؛ جاویدی کلاته جعفرآبادی، طاهره؛ شعبانی ورکی، بختیار و غفاری، ابوالفضل . (1403). از خودکار آفرینی به شادی آفرینی: تحلیل روند بساخت مثبت‌اندیشی در زیست-سیاست نئولیبرال و نقد مبانی اخلاقی آن. پژوهش نامه مبانی تعلیم و تربیت. (1)14، - . doi: 10.22067/fedu.2025.86666.1326			

چکیده

این پژوهش با هدف آشکار نمودن وجه رویت‌ناپذیر گفتمان مثبت‌اندیشی به روش تحلیلی-استفهامی-انتقادی، روند بساخت سوژه مثبت‌اندیش را مورد بررسی قرار داده و بر مبنای ویژگی‌های این سوژه، تقابیل این سوژه با اخلاقی دیگرخواهی را به تصویر کشیده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که ابتدا انسان به عنوان انسان اقتصادی تعریف و جامعه به دو دسته کارگر و سرمایه‌دار تقسیم شد، به منظور جلوگیری از کاهش بهره‌وری کارگر با دستمزد حداقلی و کار حداکثری، سوژه خودکار آفرین زاده شد. این سوژه همزمان کارگر و سرمایه‌دار است؛ از آنجایی که امکان کار آفرینی برای همه افراد وجود ندارد، گفتمان مثبت‌اندیشی به بساخت سوژه شادی آفرین مبادرت ورزید؛ سوژه‌ای با بنگاه اقتصادی مصرف برای تولید رضایت خود و البته این گفتمان برای جلوگیری از افسردگی ناشی از نداشتن پول کافی جهت هزینه کردن در بنگاه اقتصادی مصرف، ابتدا شادی را به عنوان یک ارز هیجانی و عامل خلق ثروت و موفقیت معرفی نمود و پس از آن به منظور رویت‌پذیری سوژه خودکار آفرین در زیست-سیاست نئولیبرال، بهزیستی را با فاکتورهای خاص به عنوان معیارهای انسان موفق و ثروت آفرین معرفی کرد و در نهایت اینکه سوژه‌ای که در پی تولید رضایت خود است و بهزیستی را رضایت از زندگی، داشتن دستاورد، غوطه‌وری و ... می‌داند در

¹ برگرفته شده از رساله دکتری خانم اعظم مرادی

تقابل با انسانی قرار دارد که از منظر اخلاق دیگرخواهی، خود را در برابر رضایت دیگری متعهد و مسئول دانسته و بهزیستی را مجموع همدلی و همدری در قبال دیگری به منظور کاستن درد و رنج او تلقی می‌نماید.

واژه‌های کلیدی: بهزیستی، شادی، خودکار آفرین، سوژه شادی آفرین، مثبت‌اندیشی نئولیبرال، اخلاق

مقدمه

انسان در پهنه وسیعی از امکان‌ها و بدیل‌ها متولد می‌شود و اگر از خویشتن مراقبت نکند، بی‌شک در میانه این موقعیت‌ها و بدیل‌های متضاد گرفتار شده و نمی‌تواند شاکله وجودی خویش را به بهترین شکل ممکن بیافریند. اما مسئله بر سر نحوه مراقبت شدن و آگاهی فرد از این مراقبت شدن است؛ آگاهی‌ای که به انتخاب یا رد این مراقبت، به عنوان سبکی برای تغییر خویشتن در زندگی فرد می‌انجامد.

اگر نفس تربیت را مراقبت از خود و دیگری، با هدف ایجاد تغییرات مطلوب در نظر بگیریم؛ این تربیت به تعداد وجوه زندگی انسانی مضاف‌الیه پذیرفته و به دو شکل مستقیم و غیرمستقیم در حال اجرا شدن است. در تربیت مستقیم، مراقبت‌کننده، هدف و خواسته او کاملاً مشخص است اما در تربیت غیرمستقیم، مراقبت‌کننده و هدف او نامشخص و پنهان است.

مسئله اصلی در عصر حاضر، ناآگاهی از روند سوژه شدن انسان‌ها به دست گفتمان‌ها و تربیت پنهان آن‌هاست. گفتمان‌هایی که از ارتباط با قدرت جان گرفته‌اند و از این‌روی به مثابه رژیم‌های حقیقتی هستند که ذهنیت فرد را به طور غیرمستقیم تربیت کرده و کردارهای او را متعین می‌سازند.

در عصر حاضر، گفتمانی که جمعیت‌ها را بر مبنای عقلانیت اقتصاد سیاسی خود، مدیریت و هدایت می‌کند؛ گفتمان نئولیبرال است. نئولیبرالیسم از طریق فناوری‌هایی که مهمترین این فناوری‌ها دانش‌های روانشناختی است؛ ذهنیت‌های خاص ایجاد کرده و از طریق این ذهنیت‌ها و یا به تعبیری سوژه‌سازی‌ها به هدایت رفتار افراد مبادرت می‌ورزد. این گفتمان با تعبیه آزادی فردی در محدوده عقلانیت اقتصاد سیاسی خود، رابطه فرد با خود و دیگران را در قالب نوعی سرمایه‌گذاری تعریف کرده و مردم را تشویق می‌نماید به زندگی و هویت خود به عنوان یک بنگاه اقتصادی بنگرند (Foucault, 2008).

از آنجایی که گفتمان مثبت‌اندیشی چه در قالب روانشناسی مثبت‌گرای آکادمیک و چه در قالب روانشناسی پاپ به عنوان یک فناوری گفتمانی در خدمت نئولیبرالیسم است و از آنجایی که فوکو در تبارشناسی دولت مدرن خود، به نقد نئولیبرالیسم پرداخته است؛ این مقاله قصد دارد با به تصویر کشیدن نحوه برساخت سوژه مثبت‌اندیش در زیست-سیاست نئولیبرال، وجه رویت‌ناپذیر این گفتمان را به تصویر بکشد؛ به دلیل آن که همگان این گفتمان را به طور بدیهی پذیرفته‌اند و بسیاری از تحقیقات، بی‌توجه به زمینه پیدایش این گفتمان، آن را همسو با آموزه‌های اسلامی معرفی کرده‌اند. این بدیهی‌انگاری و همسوانگاشتن آموزه‌های اسلامی با تعلیمات این گفتمان، سبب شده است که بسیاری از افراد تصور کنند، علت بسیاری از مشکلات آن‌ها، این است که توانایی کافی برای مثبت‌اندیشی نداشته و یا این که آگاهی کافی از آموزه‌های این گفتمان ندارند؛ در نتیجه لازم است برای رسیدن به خواسته‌های خود با آموزه‌های این گفتمان همراهی نمایند.

جنبه نوآورانه این پژوهش آن است که با زاویه نگاه خود به نحوه برساخت سوژه مثبت‌اندیش، وجه رویت‌ناپذیر این گفتمان را که در ارتباط با قدرت است را به تصویر کشیده و از این طریق، افراد را از تحیر روانی عمل به آموزه‌های مثبت‌اندیشی و نتیجه نگرفتن و همچنین از افسردگی حاصل از عقب ماندن از جمع مثبت‌اندیشان باز می‌دارد و علاوه بر این، نقد اخلاق‌مداری این سوژه برای کسانی که اهمیت ویژه‌ای برای اخلاق قائلند و از طرفی، تصور همسوانگاری مثبت‌اندیشی با رعایت اخلاق را دارند کمک می‌نماید که با قطعیت، موضع خویش را در باب این گفتمان مشخص نمایند. رسیدن به قطعیت و یقین در باب یک موضوع، مهم‌ترین عامل دستیابی به آرامش به عنوان یک مطلوب فردی است و از آنجایی که مطلوب‌های فردی همچون امید، آرامش، رضایت و... کیفیت اصلی زندگی را تعیین می‌کنند و این مطلوب‌های فردی صرفاً محصول مطلوب‌های اجتماعی همچون ثروت، قدرت، علم آکادمیک و... نیستند؛ در نتیجه می‌توان گفت درک درست از نحوه برساخت سوژه مثبت‌اندیش و میزان اخلاق‌مداری آن، می‌تواند به مخاطب در میان هجمه تبلیغاتی موجود کمک نماید تا با اتخاذ تصمیم درست و متأثر نشدن از جو موجود، در مسیر رسیدن به اهدافش، رنج‌ها را با داشتن مطلوب‌های فردی بالا، پذیرفته و با اتصال به آگاهی‌های دیگری همچون آموزه‌های قرآنی یا ادبیات کهن ایران زمین، دردهای خویش را به خوشی، لذت و کامیابی تبدیل نماید.

در این پژوهش، از روش تحلیلی-استفهامی-انتقادی استفاده شده است. پژوهشگر در منطق استفهامی، به بررسی این مهم می‌پردازد که چگونه واقعیت اجتماعی برساخته می‌شود. در این منطق می‌توان از فهم روزمره مردم، فهمی علمی ارائه نمود و نحوه برساخت واقعیت اجتماعی در نظر کنشگران را به تصویر کشید (Blakie, 2007) از آنجایی که تولد اصطلاح مثبت‌اندیشی در سال 1975 و بیست سال قبل از شکل‌گیری حکومت‌مندی نئولیبرالیسم بود؛ اما نکته قابل توجه آن است که این گفتمان در دوران نئولیبرالیسم چنان تقویت شد که حتی رشته آکادمیک آن با نام روانشناسی مثبت‌گرا در حدود سال 2000 میلادی به دست سلیگمن¹ و همکارش² پایه‌گذاری شد. تقویت مثبت‌اندیشی در زیست-سیاست نئولیبرال بیانگر این مهم است که این گفتمان در خدمت سیاست‌های نئولیبرال است و به دست قدرت گسترش یافته است؛ بنابراین این تحقیق درصدد آن است که ذیل تحلیل انتقادی دولت مدرن فوکو، به روش تحلیل استفهامی اثبات نماید که سوژه مثبت‌اندیش، نسخه جدیدی از سوژه برساخته به دست زیست-سیاست نئولیبرال است که برای خدمت به اهداف دولت خلق شده است. این پژوهش در بخش تربیتی خود نیز، با توجه به ویژگی‌های سوژه

1 - Martin Seligman

2 - Mihaly Csikszentmihaly

مثبت‌اندیش و زاویه این ویژگی‌ها از تعریف معیار اخلاق در این مقاله، به نقد اخلاق‌مداری این سوژه می‌پردازد. این مقاله در راستای تحقق هدف خود ابتدا به تعریف مثبت‌اندیشی نئولیبرال پرداخته و پس از آن بر مبنای تبارشناسی نئولیبرالیسم فوکو، ابتدا نحوهٔ بر ساخت سوژه در این گفتمان را مورد بررسی قرار داده و در نهایت بر مبنای تحلیل استنفهامی به ویژگی‌های سوژه خلق شده در گفتمان مثبت‌اندیشی به عنوان یک گفتمان زیر مجموعهٔ نئولیبرالیسم رسیده است و از آنجایی که تبارشناسی فوکو نوعی تحلیل انتقادی محسوب می‌گردد و با نظر به سبقت تربیتی این مقاله در انتها به نقد اخلاق‌مداری سوژه مثبت‌اندیش پرداخته شده است.

گفتمان مثبت‌اندیشی نئولیبرال

منظور از گفتمان مثبت‌اندیشی نئولیبرال، مجموعه دانش‌های روانی یا مجموعه دانش‌های آکادمیک و پاپ با پیشوند «psy» است که به عنوان یک فناوری در استراتژی نئولیبرال در زمینهٔ زیست-سیاسی بزرگتر، ذهنیت‌ها را در راستای عقلانیت اقتصاد سیاسی نئولیبرال سامان داده و رفتارها را هدایت می‌کند (Díaz & González, 2012).

گفتمان مثبت‌اندیشی در هر دو قالب آکادمیک و عامه‌پسند، ذیل گفتمان شادی¹ تعریف و درک می‌شود. مثبت‌اندیشی آکادمیک در قالب روانشناسی مثبت‌گرا در سال 1997 به دست مارتین سلیگمن² و همکارش میهای چیک سنت میهای³ شکل گرفت. سلیگمن و میهای به دنبال رفع مشغله سنتی روانشناسی آمریکایی که بر مشکلات، بیماری‌ها و آسیب‌شناسی متمرکز بود؛ در صدد بودند با معرفی یک برنامه تحقیقاتی جدید بر شرایطی که افراد را خوشحال می‌کند، متمرکز شوند (Seligman, 2011).

مقصود از گفتمان مثبت‌اندیشی در قالب عامه‌پسند نیز، تمام دانش‌هایی است که بر قدرت تفکر فرد بر ماده و جهان برای درمان ذهنی بیماری، جذب ثروت، موفقیت و تحقق شادی و خوشبختی تأکید می‌کنند. دانش‌هایی که ذیل جنبش «اندیشه نو»⁴ و روانشناسی پاپ⁵ می‌گنجد، روانشناسی‌ای که امروزه الهام‌بخش شعبه‌های قانون جذب⁶ هستند (De La Fabián & Stecher, 2017). در این گفتمان هم، احساسات خوب

1. happiness

2. Martin Seligman

3. Mihaly Csikszentmihalyi

4. New Thought

5. روانشناس پاپ یا عامه‌پسند، برای توصیف نویسندگان، مشاوران، مدرسین و سرگرمی‌سازهایی که به‌طور

عمومی روانشناس شناخته می‌شوند و نه به دلیل اعتبار علمی آنها به کار می‌رود که شیوه‌ای جهت‌تجاری سازی علم روانشناسی است.

6. طبق قانون جذب (Law of Attraction) که هیچ مبنای علمی و واقع‌گرایانه‌ای ندارد و دستاویز شادی‌ها و فریب‌کاری‌های

فراوان نیز قرار گرفته است، ما با تمرکز بر هر چیز می‌توانیم آن را به زندگی خود جذب کنیم. به عبارتی، قدرت ذهن و قانون

بلاخص شادی عامل خلق تصورات ذهنی در واقعیت، قلمداد می‌شود و این شادی دقیقاً همان نقطه گره‌خوردگی مثبت اندیشی با سیاست‌های نئولیبرال است که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

برساخت انسان اقتصادی

فوکو نئولیبرالیسم را به عنوان روشی که در آن، افراد به‌عنوان سوژه‌های سرمایه‌انسانی شناخته می‌شوند؛ مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد. او به تبارشناسی انسان اقتصادی به عنوان سوژه برساخته نئولیبرالیسم می‌پردازد و پروژه خود را با عنوان تبارشناسی انسان مدرن اینچنین معرفی می‌نماید: «من به بررسی شیوه‌های متفاوتی که در فرهنگ ما انسان‌ها سوژه می‌شوند می‌پردازم. این فرآیند همیشه با رژیم‌های قدرت/دانش تلاقی داشته است.» (Foucault, 2008) به نظر می‌رسد که آثار فوکو دقیقاً همان چیزی است که نویسندگان نئولیبرالیسم آن را آزاردهنده می‌دانند؛ شیوه‌ای که در آن نئولیبرالیسم، فقط شیوه‌ای برای اداره دولت‌ها یا اقتصادها نیست، بلکه به شدت به فرد وابسته است. به گفته او، نئولیبرالیسم، فرآیند فعالیت اقتصادی را به ماتریس کلی روابط اجتماعی و سیاسی گسترش می‌دهد، اما تمرکز خود را نه مبادله، بلکه رقابت می‌داند. به گفته فوکو آنچه که دو شکل لیبرالیسم «کلاسیک» و «نئو» به اشتراک می‌گذارند، ایده‌ای کلی از «انسان اقتصادی» است، یعنی شیوه‌ای که در آن «انسان‌شناسی» خاصی از انسان به‌عنوان یک انسان اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرد و تأکید از انسان‌شناسی مبادله به رقابت است.

تغییر از مبادله به رقابت تأثیرات عمیقی دارد؛ در حالی که مبادله، امری طبیعی تلقی می‌شود، اما رقابت، توسط نئولیبرال‌های قرن بیستم به عنوان یک رابطه تصنعی درک می‌شود که باید از تمایل بازارها در راستای شکل‌گیری انحصارات و مداخلات دولت محافظت نماید. رقابت مستلزم مداخله دائمی دولت، نه در بازار، بلکه در شرایط بازارگونه جامعه است و آنچه مهم است این است که چگونه این تغییر در انسان‌شناسی از موجودی مبادله‌کننده به موجودی رقابتی، یا بهتر است بگوییم به عنوان موجودی که تمایلش به رقابت باید تقویت شود، به گونه‌ای مورد پذیرش انسان‌ها قرار گرفت که خود‌پذیرنده و تابع این رقابت شدند.

لیبرالیسمی که می‌توانیم آن را به عنوان هنر حکومتی که در قرن هجدهم شکل گرفت، توصیف کنیم، در دل خود رابطه‌ای مولد/ویرانگر با آزادی داشت. «لیبرالیسم باید آزادی ایجاد می‌کرد، اما آزادی با اشکال مختلف حکومت کردن همچون ایجاد محدودیت‌ها، کنترل‌ها، اجبار و تعهدات متکی بر تهدید در تناقض بود.» (Foucault, 2008) تناقض بین آزادی و حکومت کردن، شیوه جدیدی از حکومت کردن را با عنوان

نئولیبرالیسم خلق نمود.

نئولیبرالیسم بر اساس منافع، امیال و آرزوها عمل می‌کند تا از طریق حقوق و تعهدات، مستقیماً بدن را به عنوان یک قدرت حاکمیتی یا قدرت انضباطی محدود نمی‌کند؛ بلکه بر شرایط شکل‌گیری عمل متمرکز می‌شود. قدرت نئولیبرال، بر اذهان برای کنترل و هدایت بدن‌ها اعمال می‌شود.

نئولیبرالیسم اصطلاحات تقابل بین «کارگر» و «سرمایه‌دار» را بر هم زده و نیروی کار دیگر محدود به مکان‌های خاص کارخانه یا محل کار نیست، بلکه هر فعالیتی است که در جهت اهداف مورد نظر عمل می‌کند. اصطلاحات «کار» و «سرمایه انسانی» با هم تلاقی می‌کنند و در اصطلاح بر مخالفت دیرینه خود غلبه می‌کنند. اولی به فعالیت و دومی به اثرات فعالیت و تاریخچه آن تبدیل می‌شود. از این تلاقی، گفتمان اقتصاد به یک روش کامل زندگی تبدیل می‌گردد، یک عقل سلیم که در آن هر عملی - جنایت، ازدواج، تحصیلات عالی و غیره - می‌تواند بر مبنای محاسبه حداکثر بازده برای حداقل هزینه ترسیم شود.

نئولیبرالیسم را می‌توان نسخه خاصی از «سرمایه‌داری بدون سرمایه‌داری» در نظر گرفت، راهی برای حفظ نه تنها مالکیت خصوصی، بلکه توزیع ثروت موجود در سرمایه‌داری و در عین حال از بین بردن تضاد و ناامنی اجتماعی سرمایه‌داری. تقابل بین سرمایه‌دار و کارگر نه با دگرگونی شیوه تولید، یک سازمان جدید تولید و توزیع ثروت، بلکه با شیوه انقیاد و تولید جدید سوژگیته از بین رفته است. نئولیبرالیسم نه تنها بازیابی قدرت طبقاتی، بلکه سرمایه‌داری به عنوان تنها نظام اقتصادی ممکن است؛ در حقیقت، سرمایه‌داری است که مرادف با عقلانیت است (Audier, 2015). بنابراین، این سؤال باقی می‌ماند که چرا سرمایه‌داری در سی سال گذشته این چرخش نئولیبرالی را در پیش گرفته است؟ تا حدودی می‌توان به این سوال با نگاه به یکی از محدود نقاط تقاطع مارکس و نئولیبرالیسم پاسخ داد. مارکس از اصطلاح سرمایه‌داری استفاده نمی‌کند، بلکه از سرمایه ثابت استفاده می‌کند، اصطلاحی که عموماً برای اشاره به ماشین‌آلات، کارخانه‌ها و سایر سرمایه‌گذاری‌ها در ابزار تولید به کار می‌رود. به طور کلی مارکس، پیشرفت سرمایه را فرآیندی می‌دانست که طی آن مهارت‌ها و دانش کارگران به تدریج در ماشین‌آلات، در سرمایه ثابت گنجانده می‌شد و کارگر را به یک چرخ‌دنده غیر ماهر و در نهایت قابل تعویض در ماشین تقلیل می‌داد؛ این «پرولتاریزه شدن»^۱ است؛ یعنی فرآیندی که در آن سرمایه‌داری، با تمهیدات خود، طبقه‌ای از کارگران فقیر را تولید می‌نماید که این افراد، در اثر فشارهای ناشی از سرمایه‌داری، عاملان اصلی سرکوب صاحبان خود هستند؛ چرا که این کارگران، جز زنجیرهای بسته‌شده به دستانشان، چیزی برای از دست دادن، ندارند. با این حال،

مارکس در گروندریسه^۱ به یک امکان اساساً متفاوت می‌پردازد، یعنی بیان می‌کند سرمایه نه تنها از قدرت‌های فیزیکی بدن، بلکه از دانش عمومی اجتماع که در سراسر جامعه گسترش یافته است نیز، استثمار می‌شود و این همان چیزی است که مارکس از آن به عنوان «عقل عمومی» یاد می‌کند (Harvey, 2019). عقل عمومی، دقیقاً نقطه‌ای است که نتولیرالیسم برای پنهان کردن استثمار خود آن را برگزیده است و حال آن‌که در ادامه نحوه این استثمار تشریح می‌گردد.

برساخت سوژه «خود کار آفرین»^۲ در حکومت‌مندی نتولیرال

از دهه 1970، نتولیرالیسم نه تنها اقتصاد و سیاست جامعه را با بنیادگرایی بازار آزاد تغییر داد، بلکه بر سیستم‌های ارزشی جامعه نیز تأثیر گذاشت که منجر به همگرایی سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی گردید. سیاست‌های نتولیرالی در سراسر جهان اخلاق همبستگی اجتماعی را با تمایل به محدود کردن نگرانی، فقط به خود و دیگران مهم، جایگزین نمود که این امر منجر به فردگرایی قوی‌تری شد؛ چیزی که نتولیرالیسم به طور خاص تشویق می‌کند، فردی کردن امر اجتماعی است (Layton, 2010).

نتولیرالیسم تلاش می‌کند تا انسان بودن را بازتعریف کند و سوژه جدیدی را تولید نماید. سوژه نتولیرال، چنین تعبیر می‌شود: «کنشگری آزاد، مستقل، فردی و خودتنظیم کننده که به عنوان منبع سرمایه شناخته می‌شود» (Foucault, 2008)؛ به زعم فوکو امکان سرمایه‌گذاری در تمام عرصه‌های زندگی منجر به تغییر عمده‌ای در رابطه بین کارگر و سرمایه‌دار شده و ذهنیت «خود کار آفرین»^۳ را به وجود آورده است. برای اولین بار در تاریخ سرمایه داری - در دهه 1950 - علم اقتصاد شروع به مطالعه رابطه بین کارگر و سرمایه دار کرد. همراه با گسترش عقلانیت اقتصادی^۴، نویسندگان نظریه سرمایه انسانی بر آن شدند تا دیدگاه مارکس^۵ را در مورد دستمزد به عنوان پاداشی برای نیروی کار رد کنند. به گفته مارکس، لازمه گسترش سرمایه، فشار وارد کردن به زندگی بیولوژیکی کارگر بود؛ به گونه‌ای که ارزش دستمزدی که به کارگر پرداخت می‌شد، به اندازه هزینه زنده نگه داشتن او تعیین می‌گردید (Harvey, 2019)؛ اما از منظر

1. Grundrisse

گروندریسه یا مبانی نقد اقتصاد سیاسی که بین سال‌های ۱۸۵۷ و ۱۸۵۸ میلادی نوشته شده، نخستین طرح مقدماتی مارکس در نقد اقتصاد سیاسی و بنابراین، طرح اولیه کار بر روی کتاب سرمایه است.

2. the entrepreneur of himself

3. the entrepreneur of himself

4. economic rationality

5. Karl Heinrich Marx

سرمایه انسانی، دستمزد بازگشت سرمایه است. به تعبیر فوکو، ما هر چیزی را که به هر نحوی می‌تواند منبع درآمد آینده باشد، سرمایه می‌دانیم او ادامه می‌دهد و می‌گوید «سرمایه‌ای که ما در مورد آن صحبت می‌کنیم، مجموعه عوامل فیزیکی و روانی است که باعث می‌شود فرد بتواند این یا آن دستمزد را به دست آورد.» (Foucault, 2008) در دنیایی که پر از فرصت است، خلق ثروت به توانایی‌هایی بستگی دارد که افراد برای افزایش سرمایه انسانی خود به کار می‌برند. همه چیز، از جمله منفی‌ترین تجربیات، وسیله‌ای بالقوه برای افزایش سرمایه انسانی است.

بنابراین، فوکو نتیجه می‌گیرد که «انسان اقتصادی¹ یک کارآفرین است، یک کارآفرین از خودش است. این کارآفرین، برای خودش سرمایه، تولیدکننده و منبع درآمد است.» (Foucault, 2008) توانمندسازی این ذهنیت کارآفرینی جدید مستلزم یک تغییر بزرگ در تاریخ سرمایه داری است؛ زیرا بدون دست زدن به توزیع ثروت، بلکه با تولید ذهنیت جدید، مقوله کارگر از بین رفته است و همه سرمایه دار شده‌اند. شولتز در نقد مارکس چنین می‌گوید: «کارگران نه از انتشار مالکیت سهام شرکت‌ها، بلکه از کسب دانش و مهارتی که ارزش اقتصادی دارد، سرمایه‌دار شده‌اند» (Schultz, 1961) در حقیقت گفت‌وگو نئولیبرال از طریق جهانی شدن ذهنیت کارآفرینانه بر تضاد بین کارگر و سرمایه دار غلبه کرده است. کارگر اکنون رئیس خودش است؛ به این معنی که دیگر نمی‌تواند کسی را به جز خودش به خاطر ناتوانی در افزایش سرمایه سرزنش کند؛ اما مشکل اصلی در تولید سوژه خودکارآفرین، عدم تعادل قدرت و ثروت به نفع سرمایه بر نیروی کار است. در بخش بعدی مقاله به درستی روشن می‌شود که چگونه گفت‌وگو مثبت‌اندیشی به خدمت زیست-سیاست نئولیبرال آمده و با تولید سوژه مصرف‌کننده شادی موازنه بین نیروی کار و سرمایه را در زیست-سیاست نئولیبرال ایجاد می‌نماید.

بوساخت سوژه شادی آفرین از ارزش هیجانی

فوکو در سخنرانی خود در 14 مارس 1979، که به عنوان بخشی از دوره آموزشی خود در باب تولد بیوپولیتیک ارائه شد، استدلال می‌کند که از زمان آدم اسمیت تا نیمه اول قرن بیستم، بخش اصلی دغدغه‌های علم اقتصاد، مکانیسم‌های تولید، مبادله و مصرف بود.

همچنان که مارکس بیان می‌کرد، تولیدکننده و مصرف‌کننده، در جوامع سرمایه داری، به یکدیگر

1. Homo oeconomicus

2. currency (happiness is a type of emotional currency that can be spent, like money) (Biswas-Diener, 2010, p. 40)

تقلیل ناپذیرند. یک فرد به طور همزمان نمی‌تواند هم تولیدکننده و هم مصرف‌کننده باشد. در جوامع سرمایه داری، یعنی در جوامعی که در آن تولید باید ارزش اضافی ایجاد کند، لازم است همیشه، بین مولد بودن و لذت بردن از طریق مصرف یکی انتخاب شود. در چنین جوامعی که بر استثمار طبقاتی یا کار برای دیگری تکیه دارند برخی افراد همیشه برای برخی دیگر منبع ثروت هستند.

به زعم فوکو، توسعه مفهوم سرمایه انسانی در طول دهه‌های 1950 و 1960، عمدتاً توسط گری بکر¹، تئودور شولتز² مشغله‌های اقتصادی را به شدت تغییر داد و این کار پایه‌های نئولیبرالیسم را بنیاد نهاد. در حقیقت باید گفت در این دوران، مفهوم کلیدی‌ای که به نظریه پردازن سرمایه انسانی همچون شولتز اجازه می‌داد ذهنیت کارگر را بازنگری کرده و از تضاد تولید/مصرف فراتر روند، سرمایه‌گذاری است. به عنوان مثال، مخارج هزینه شده در جراحی زیبایی، مصرف فعلی و همچنین سرمایه‌گذاری در آینده است. به عبارت دیگر، این نوع مصرف مولد امکان ارضای نیازهای فعلی و در عین حال افزایش پتانسیل مولد نیروی کار را فراهم می‌کند. در نتیجه، پتانسیل ارضای نیازهای آینده افزایش می‌یابد. بنابراین، نظریه سرمایه انسانی با تقسیم کارگر به موجودیت حال و آینده، ذهنیت کارآفرینی جدیدی را تقویت می‌کند. به عبارت دیگر، کارگر امروز برای نسخه دیگری از خود، مصرف و تولید می‌کند که فردا قرار است باشد.

فوکو نیز بیان می‌کند، در نئولیبرالیسم، «خود کارآفرین با تبدیل شدن به تولیدکننده و مصرف‌کننده رضایت خود، معضل استثمار طبقاتی و کار برای دیگری را مرتفع می‌نماید.» (Foucault, 2008) (آنچه لازم است به آن توجه شود این است که در سوژه نئولیبرال خود کارآفرین، تضاد همزمان و بیرونی کارگر و سرمایه‌دار به یک تضاد درونی بین حال و آینده فرد، تبدیل شده است و این به این معناست که هنگامی که کسی کار می‌کند، او هنوز مثبت بودن یک ماده مقاوم خارجی را نفی می‌کند؛ در این تفکر، کار به عنوان فرآیند تبدیل نسخه‌ای از فرد به نسخه‌ای که باعث رضایت خاطر او از خود شود، در نظر گرفته می‌شود.

در اینجا مثبت‌اندیشی و روانشناسی حاصل از آن به خدمت سیاست‌های نئولیبرال آمده و با نظریات خود این تضاد درونی را برطرف می‌نماید. روانشناسی مثبت‌نگر شادی را به خودی خود یک سرمایه می‌داند، یعنی نه تنها به عنوان یک افق موعود، بلکه به عنوان ماده‌ای که باید روی آن کار کرد تا رشد کند. این امر مستلزم تعالی رادیکال‌تری از تفکیک تولید/مصرف است، زیرا برای تولید شادی دیگر لازم نیست چیزی متفاوت از آن را نفی کنید، بلکه فقط لازم است آن را مصرف می‌کنید.

1. Gary Becker

2. Theodore Schultz

انسان‌ها با سیستم‌های عاطفی ساخته شده‌اند که شادی را در بر می‌گیرد و آن شادی برای خرج کردن در نظر گرفته شده است. در اینجا شادی یک نوع ارزش احساسی است (Biswas-Diener, 2010) که می‌تواند مانند پول برای نتایج زندگی که واقعاً برای شما ارزش قائل هستید مانند سلامتی، روابط شما و موفقیت در کار خرج شود.

گفتمان مثبت‌اندیشی که شامل روانشناسی مثبت‌گرای آکادمیک و به تبع آن روانشناسی پاپ می‌شود؛ امکانی را که نظریه سرمایه انسانی 50 سال قبل در رؤیای آن بود را محقق می‌کند. سرمایه‌داری کلاسیک بین کار و مصرف، تفکیک قائل شده و معتقد بود که لحظه حال مختص تولید و فداکاری و رضایت و شادی محصول آینده است؛ اما سرمایه‌داری مدرن به مدد مثبت‌اندیشی اینچنین اظهار می‌نماید که «کار دیگر نباید وسیله‌ای برای شادی آینده در نظر گرفته شود، بلکه باید به عنوان مجموعه‌ای از روش‌هایی در نظر گرفته شود که در این روش‌ها، شادی‌ای که از قبل داشته‌ایم به کار گرفته شود.» (Binkley, 2014)

از دیدگاه روانشناسی مثبت‌گرا، اولین وظیفه برای کسی که می‌خواهد روی خودش کار کند و به عنوان سوژه مثبت‌اندیش شناخته شود؛ شروع به تولید شادی نیست، بلکه تشخیص شادی درونی‌ای است که قبلاً داشته است. ثانیاً برای روانشناسی مثبت‌نگر، شادی دیگر تأثیر متغیرهای دیگر مانند پول یا سلامتی نیست، بلکه هدف، آن است که شادی، علت تولید ثروت و سلامتی باشد. افراد شاد پول بیشتری کسب می‌کنند، طولانی‌تر زندگی می‌کنند و می‌توانند شادی خود را افزایش دهند. به عبارت دیگر، از نظر روانشناسی مثبت‌نگر، شادی دیگر تنها هدف زندگی انسان نیست؛ بلکه ابزاری برای دستیابی به آن است.

با توجه به آنچه مطرح شد، مسئله‌ای که وجود دارد، سنجش شادی در زیست-سیاست نئولیبرال است. شادی‌ای که به عنوان یک ارزش احساسی برای رسیدن به موفقیت خرج می‌شود، چگونه باید سنجیده شود؟ اهمیت این سنجیدن در راستای اهداف زیست-سیاست است؛ اگر زیست سیاست را توان عقلانی یک نظام سیاسی در نرمال کردن جامعه در نظر بگیریم؛ از دیدگاه فوکو، منطق این نرمال کردن، محاسبه، سنجش و مقایسه است. با توجه به سازوکار زیست-سیاست در نگاه فوکو، لازم است مفهوم شادی و تطورات آن مورد توجه قرار گیرد.

شادی قابل اندازه‌گیری و تطور آن (تحلیل خدمت مثبت‌اندیشی به تضادهای نئولیبرال)

اگرچه شادی از زمان یونان باستان به عنوان یک پرسش اصلی در فلسفه اخلاقی و سیاسی اروپا مطرح بوده است؛ اما تحقیقات شادی مدرن، از شرق، به ویژه در کشور بوتان در سال 1972 آغاز شده است. از زمانی که پادشاه جیگمه وانگچاک اعلام کرد که برای اداره کشورش از عقلانیت سرد سرمایه‌داری سودمحور استفاده نمی‌کند بلکه بر اساس حکمت باستانی حک شده در ارزش‌های معنوی بودایی به دنبال

بهبود تولید شادی ناخالص داخلی¹ به جای بهبود تولید ناخالص داخلی صرف، است. مشاوران او به طراحی یک مکانیسم نظرسنجی پرداختند که به وسیله آن میزان رضایت از زندگی بوتانی‌ها را اندازه‌گیری کنند تا از این پس همه سیاست‌های دولتی بتوانند به افزایش GNH² کمک کنند (Adler & Posner, 2008) به لحاظ فن‌آورانه، تحقیقات شادکامی مدرن یک سیاست نئولیبرال پیشرفته است که فلسفه فایده‌گرایی جرمی بنتام را دوباره راه‌اندازی کرده است و از طریق ادغام با روشهای تحقیق کمی و کیفی روانشناسی رایج، این فلسفه را به روز کرده‌اند؛ بنابراین در جایی که فلسفه پدرگرایی جرمی بنتام، هنوز جدایی آشکار بین حاکمان و حکومت‌شوندگان را متصور است؛ به معنای تجهیز حکومت به یک اصل عقلانی برای مدیریت از بالا به پایین جمعیت و اتصاف یک کارکرد رفاهی مرکزی به دولت، محققان شادی امروزی از آزمون‌های روان‌شناختی مبتنی بر اینترنت برای بهبود خلق و خوی سوژه نئولیبرال خودگردان که به طور فزاینده‌ای سلامت خود را مدیریت می‌کند، استفاده می‌کنند. پاسخ‌دهندگان به نظرسنجی‌های آنلاین «رضایت از زندگی»³ مبتنی بر تلفن یا ایمیل، اکنون مجموعه‌ای از داده‌های عظیم را تولید می‌کنند که عمدتاً ارائه‌دهندگان خصوصی خدمات بهداشتی و رفاهی فعالیت‌های خود را بر اساس آن‌ها قرار می‌دهند (Wright, 2013). این توجه به منفعت‌گرایی، به دانش اقتصاد سیاسی کمک کرده است که از پدرگرایی باقی‌مانده در دیدگاه جرمی بنتام فاصله گرفته و به تفسیر بسیار فردی‌تر از شادی در قالب چیزی به عنوان رضایت مشتری نزدیک شود.

با توجه به اینکه خود دولت به عنوان ارائه‌دهنده خدمات مفهوم جدیدی یافته است؛ اما روان‌شناسی مثبت، نقش اثرگذارتری در تعیین و تطور مفهوم شادی در راستای تقویت سیاست‌های نئولیبرال داشته است. برای روشن شدن این موضوع به فعالیت‌های مارتین سلینگمن در سال‌های اخیر اشاره می‌شود. سلینگمن رئیس سابق انجمن روانشناسی آمریکا و مدافع صریح مطالعات شادی که به خاطر کار شناختی رفتاری خود در باب «خوش‌بینی آموخته شده»⁴ شناخته شده بود، فعالیت‌های اثرگذاری در مفهوم‌سازی جدید شادی داشته است.

1. GNH (Gross National Happiness)

2. مقصود از شادی ناخالص ملی این است که توسعه پایدار باید نگاهی جامع به مقوله پیشرفت داشته باشد و جنبه‌های غیر اقتصادی رفاه را نیز به اندازه جنبه‌های اقتصادی آن مورد تأکید قرار دهد. شادی ناخالص ملی چهار رکن دارد که عبارتند از: حاکمیت مناسب، توسعه اجتماعی - اقتصادی پایدار، حفاظت فرهنگی، حفاظت محیطی

3. life-satisfaction

4. learned optimism

سلیگمن در سال 2002 کتابی را منتشر کرد با عنوان: «شادی اصیل: استفاده از روانشناسی مثبت جدید برای تحقق بخشیدن به پتانسیل خود برای تحقق پایدار»¹ این ترجمه پلی بود بین روانشناسی تجربی و روانشناسی پاپ و راه ورود به ادبیات مبهم خودیاری را فراهم می نمود.

سلیگمن دو ادعای مرتبط با یکدیگر را در این کتاب ارائه نمود؛ مبنی بر اینکه اولاً روانشناسی مثبت از طریق پیشرفت در آزمایش‌های روان‌سنجی و دیجیتالی کردن آن، می‌تواند معیارهای طولانی مدتی را برای شادی و بهزیستی ذهنی² (احساس آسایش یا حالت مثبت در خود) ارائه دهد که بنام فقط رؤیای آن را داشت. ثانیاً، روانشناسی مثبت می‌تواند به جای تمرکز بر اختلال عملکرد و رنج که توسط روان‌پزشکی قرن نوزدهم به ارث گذاشته شده است، بر ارزش‌های نشاط‌بخش تر زندگی همچون رضایت‌مندی³ و رضایت⁴ در سطح افراد، خانواده‌ها، جوامع و حتی کل ملت‌ها تمرکز کند (Seligman, 2004).

شادی اصیل بر اساس نظرسنجی‌های رضایت از زندگی و همچنین آزمون‌های روانشناختی خود انعکاسی، اندازه‌گیری می‌شد و کتاب سلیگمن نیز توسط نسخه‌های آنلاین این آزمون‌ها پشتیبانی می‌شد.

خود ارزیابی شادی اصیل که در پیوند روانشناسی دانشگاهی و عمومی و همچنین فرهنگ گسترده‌تر خودیاری قرار داشت و به تکنیک‌های آنلاین خودسازی و رسانه‌های اجتماعی مربوطه متصل بود، برای سلیگمن به عنوان نویسنده کتاب و به طور کلی برای حوزه مطالعات شادی، یک نمایه رسانه‌ای بالا و هیجان انگیز بود. این موفقیت منجر به جذب آن در دالان‌های قدرت سیاسی گردید؛ به گونه‌ای که در سال 2010، شصت و هشت کشور، طرحی را برای تشویق آنها امضا کردند. عنوان طرح بدین قرار بود: «پیگیری تدوین اقدامات اضافی که اهمیت جستجوی شادی و بهزیستی⁵ را بهتر نشان بدهد...»⁶ (Wright, 2013) بنابراین بسیار قابل توجه است که می‌بینیم سلیگمن در کتابی که سال بعد از این قطعنامه در سازمان ملل منتشر شد، با صدای بلند از نظریه شادی که برای یک دهه به آن خدمت کرده بود، انصراف داد.

در کتاب «شکوفایی: درک جدیدی از شادی⁷ و بهزیستی⁸ - و چگونگی دستیابی به آنها»⁹ او از تمرکز قبلی خود بر شادی انتقاد نموده و استدلال می‌کند که آن خیلی محدود بود، برای تفاسیر لذت‌گرایانه بسیار

1. Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfilment

2. subjective wellbeing

3. fulfilment

4. satisfaction

5. well-being

6. For the full UN resolution, see <http://internationalhappinessandwellbeingday.org/wp-content/uploads/2013/02/Happiness-Resolution.pdf>

7. happiness

8. wellbeing

9. Flourish: A New Understanding of Happiness and Well-Being – and How to Achieve Them

باز و بیش از حد مستعد سوگیری ذهنی بود و همچنین به اندازه کافی برای اندازه‌گیری تجربی قابل قبول نبود به گونه‌ای که بتواند به عنوان یک هدف برای سیاست‌های دولت، مدیریت شرکت‌ها و خود-بهبودی فردی اعمال شود. او ادعا می‌کند که همیشه از کلمه «شادی» به خاطر مضامین سطحی آن بیزار بوده و تنها به اصرار ناشر وقتش آن را به‌طور برجسته در عنوان کتاب پرفروش سابق خود گنجانده است (Seligman, 2011)؛ بنابراین سلیگمن اصطلاح بهزیستی را به شادی ترجیح داد.

چرا سلیگمن اصطلاح بهزیستی را به شادی ترجیح داد؟ از دیدگاه سلیگمن واژه بهزیستی به تحقیقات شادی اجازه می‌دهد تا از حوزه بررسی‌های روان‌شناختی و گزارش‌دهی خود خارج شده و به لحاظ تجربی به عرصه بسیار معتبرتر از جامعه‌شناسی، بهداشت و پزشکی وارد بشود.

بهزیستی به‌لحاظ فیزیولوژیکی ابرازی برای اندازه‌گیری «نیک‌بود ذهنی»¹ یا سلامتی ذهن است؛ همچنانکه باربارا ارنرایش² استدلال کرده است، ارتباط بین ذهن شاد و بدن سالم، جام مقدس³ جنبش تفکر مثبت است (Ehrenreich, 2010). به طور خلاصه می‌توان گفت اصطلاح بهزیستی مطالعات شادکامی را به سوی بدن‌ها به عنوان مکان‌هایی با بهره‌وری قابل اندازه‌گیری و جمعیت‌ها به عنوان الگوی قابل پیش‌بینی رفتار توده‌ای، سوق می‌دهد و اینجا دقیقاً همان نقطه‌گره خوردگی مطالعات شادکامی بالاصح گفتمان مثبت اندیشی با مفهوم زیست-سیاست فوکو است. با گسترده‌گی ارائه شده توسط مفهوم بهزیستی، داده‌هایی همچون طول عمر، متوسط حقوق، میزان طلاق و شاخص‌های سلامت جسمانی می‌توانند به شواهدی در شاد بودن انسان تبدیل شوند.

نظریه بهزیستی سلیگمن با هدف افزایش شکوفایی و نه فقط رضایت از زندگی، بر پنج عنصر هیجان مثبت⁴، غوطه‌وری⁵، معنا⁶، روابط مثبت⁷ یا داشتن سرمایه‌های انسانی و دستاورد⁸ بنا شده است. دستاورد نقطه عطف گره خوردگی مثبت اندیشی با اقتصاد نئولیبرال است و البته «منتقدان سلیگمن اذعان دارند که دستاورد نه تنها راه‌حلی برای دور شدن از ناراحتی محسوب نمی‌شود؛ بلکه منبع تولید ناراحتی است.» (Binkley, 2014, p. 102) بعدها سلیگمن، در راستای رسیدن به شکوفایی، معیارهای جدیدتری را به نظریه بهزیستی

1. subjective welfare

2. Barbara Ehrenreich

3. holy grail

4. Positive Emotion

5. Engagement

6. Meaning

7. Positive Relationships

8. Achievement

خود اضافه نمود؛ معیارهایی همچون «عزت نفس»^۱، «خوش‌بینی»^۲، «تاب‌آوری»^۳، «نشاط»^۴، «خودتعیین‌خواهی»^۵ و... در ادامه از منظر زیست-سیاست فوکو به تحلیل این مهم خواهیم پرداخت که چرا شکوفایی برای تعریف قلمرو روانشناسی مثبت‌نگر انتخاب گردید.

فوکو در کتاب تولد زیست-سیاست به دو نوع نئولیبرالیسم اشاره می‌کند؛ یکی نئولیبرالیسم آلمانی یا اردو لیبرالیسم^۶ و دیگری گونه آمریکایی آن، که هر دو نشان‌دهنده حرکت به سوی سیاست اجتماعی خصوصی‌سازی هستند که اثرات خود را به وضوح در حوزه سلامت نشان می‌دهند. اردولیبرالیسم آلمانی به دنبال آزاد کردن شهروندان برای پیگیری سلامت و رفاه خود بود، البته نه از طریق ارائه خدمات بهداشتی و عمومی همچنان که کینزی‌ها پیشنهاد می‌کردند؛ بلکه با تسهیل شرایط بازار که شهروندان را قادر می‌ساخت تا خود را در برابر خطرات سلامتی خود بیمه کنند. اما در نئولیبرالیسم آمریکایی وضعیت به شکل دیگری است. این نوع نئولیبرالیسم با گسترش شیوه‌های استدلال اقتصادی به ابعاد غیراقتصادی زندگی به گونه‌ای که هیچ چیز، از تولد تا مرگ دیگر نمی‌تواند از شبکه فهم مالی فرار کند؛ توانست هرگونه باقیمانده از پدرگرایی لیبرال کلاسیک را محو کرده و قاطعانه به سمت بنیادگرایی بازار حرکت نماید. فوکو، نئولیبرالیسم آمریکایی را «سبکی کلی از تفکر، تحلیل و تخیل» (Foucault, 2008, p. 219) می‌داند و می‌نویسد «این شیوه، بسیار بیشتر از اینکه تکنیک حاکمان در مورد حکومت‌شوندگان باشد، یک رابطه بین حاکمان و حکومت‌شوندگان است.» او اذعان می‌دارد که سامانه نئولیبرال «مسئولیت مستمر و مؤثر رفاه، ثروت، کار، نحوه بودن، رفتار و حتی مرگ افراد را هم برعهده دارد» (Foucault, 2008, p. 218).

فوکو در قلب نئولیبرالیسم آمریکایی سوژه‌ای را معرفی می‌کند که بر اساس نظریه «سرمایه انسانی»، به عنوان یک مهره دارای ورودی و خروجی در یک سیستم کلی در نظر گرفته می‌شود. بر اساس نظریه سرمایه انسانی، هرگونه سرمایه‌گذاری زمان و پول در ایجاد مهارت‌ها و ظرفیت‌های فردی -چه فنی، چه احساسی و چه شناختی - لازم است تولید کل را به روشی قابل اندازه‌گیری از جنبه اقتصادی افزایش دهد. «این تمرکز بر انسان‌ها به‌عنوان ابزارهای دارای ورودی/خروجی، قابل آموزش و (خود) بهبود، به وضوح راه را برای اتحاد بین نئولیبرالیسم و مثبت‌اندیشی گشوده است.» (Foucault, 2008, p. 230) این طرز تفکر به

1. self-esteem
2. optimism
3. resilience
4. vitality
5. self-determination
6. Ordoliberalism

معنای واقعی کلمه در مفهوم شکوفایی سلیگمن بیان شده است، جایی که او می‌نویسد که «احساسات مثبت خیلی بیشتر از یک احساس خوشایند کار انجام می‌دهند: این یک نشانه جدید است که رشد در راه است، سرمایه روان‌شناختی^۱ در حال انباشته شدن است» (Seligman, 2011, p. 66) آیا نمی‌توانیم استدلال کنیم که اصطلاح «سرمایه روان‌شناختی» از قرابت روان‌شناسی مثبت با نظریه سرمایه‌انسانی حکایت دارد؟ علاوه بر این اصطلاح «سرمایه روان‌شناختی» به ویژگی‌هایی مانند «خوش‌بینی»^۲، «انعطاف‌پذیری»^۳، «تاب‌آوری»^۴ و ... اشاره دارد که منجر به بهره‌وری اقتصادی می‌شوند و با روزهای کاهش یافته به عنوان مرخصی استعلاجی اندازه‌گیری می‌شوند و اساساً در حکومت‌مندی نئولیبرال، سلامت به عنوان سرمایه‌گذاری در یک جمعیت مولد و بیماری به عنوان ناتوانی در کار تعریف می‌شود. (Bok, 2010) البته فوکو پیامدهای این نگاه را اینچنین بیان می‌کند که در این سیاست، همه مشکلات مربوط به مراقبت‌های پزشکی و بهداشت عمومی باید به عنوان عناصری مورد بازنگری قرار گیرند که سرمایه‌انسانی را بهبود می‌بخشند.

در نتیجه اگر این مراقبت‌ها، منجر به افزایش سرمایه‌انسانی نشود؛ کارآیی نداشته و هزینه‌ای اضافی برای دولت محسوب می‌گردد و لازم است حذف شود. به عنوان مثال، گزارشی در سال 2008 توسط وزارت تجارت، نوآوری و مهارت‌های دولت بریتانیا ارائه شده است که نشان می‌دهد، وزارت بهداشت آن - به صراحت رفاه را به عنوان «سرمایه ذهنی» بازتعریف می‌کند. این ترجمه رفاه به اشکال سرمایه‌قابل تعویض، سرویس بهداشتی ملی در بریتانیا را در معرض تحلیل‌های هزینه-فایده قرار داد و نقشی اساسی در برچیده شدن آن داشت. این حذف، به نفع دولت نئولیبرال بود و هدف از آن «سیاست اجتماعی خصوصی سازی»^۵ اعلام گردید (Fitzsimons, 2011).

نقد اخلاق‌مداری سوژه مثبت‌اندیش نئولیبرال

نقد اخلاق‌مداری سوژه شادی‌آفرین از ارزش‌های شادی از سه جهت قابل بررسی است.

-
1. psychological capital
 2. optimism
 3. flexibility
 4. resilience
 5. privatized social policy

1) آیا اساساً سوژهٔ بر ساخته در یک گفتمان که از مراقبت گفتمان نسبت به خود ناآگاه است می‌تواند اخلاق مدار باشد؟

2) اگر اخلاق را تعهد و مسئولیت در قبال دیگری در نظر بگیریم، آنگاه جایگاه دیگری در نزد سوژهٔ شادی آفرین که دائماً در پی تولید رضایت خود از شادی بی‌پشتوانه است؛ چگونه است؟

3) اگر اخلاق را رسیدن به بهزیستی به معنای شفقت ورزی نسبت به دیگری که مجموع همدلی و همدردی نسبت به او است در نظر بگیریم و یا به تعبیر دیگر، بهزیستی را وارد ساختن درد و رنج کمتر به دیگری در نظر بگیریم، آیا سوژهٔ شادی آفرین که با معیارهای بهزیستی ذهنی آزموده می‌شود، قادر به رعایت بهزیستی با تعریف یاد شده هست؟

اخلاق، مقاومتی در برابر گفتمان در هم‌تنیده با قدرت

حکومت‌های مبتنی بر زیست-سیاست که سیاست نئولیبرال یکی از مصادیق بارز آن است، تلاش می‌کنند جامعه را در یک پروسه‌ی زمانی مشخص به جامعهٔ مراقبتی تبدیل نمایند. هدف از این جامعهٔ مراقبتی، تزکیهٔ نفس تک تک افراد و رساندن آن‌ها به تعالی اخلاقی نیست؛ بلکه هدف اداره کردن افراد است. در این حکومت‌ها لازم است از الگوهای انضباطی‌ای پیروی شود که امکان سراسرینی با مشخصهٔ رؤیت‌ناپذیری را فراهم می‌آورد؛ در حقیقت، قدرت به واسطهٔ گفتمان‌هایی در درون فرد نهادینه می‌شود و از این طریق، علاوه بر کنترل افراد در محیط‌های اجتماعی، در ساختن هویت افراد نیز اثر گذاشته و از آن‌ها موجوداتی کاملاً مطیع و قابل دسترس در راستای اهداف خود می‌سازد. نکتهٔ قابل تأمل اینجاست که افراد تا زمانی می‌توانند به عنوان سوژه‌های رام و مطیع در خدمت قدرت باشند که از ساز و کار اداره شدن خود آگاه نباشند. آگاهی از فرآیند انقیادپذیری قدرت، مقاومت افراد را برمی‌انگیزد. با نظر به توضیحات ایراد شده، می‌توان گفت که اخلاق اساساً مقاومتی در برابر گفتمان مثبت‌اندیشی است؛ چرا که اگر معتقد باشیم که تمامی انسان‌ها در پهنهٔ وسیع هستی برای اینکه بتوانند با اتخاذ تصمیم‌های درست، ناملايمات زندگی را پشت سر گذاشته و از دل این ناگواری‌ها، به رشد و تعالی برسند، نیازمند مراقبت شدن هستند. دیگر مسئله، بر سر نحوهٔ مراقبت شدن است. اخلاق، مراقبتی است که فرد بر مبنای الهامات فطری یا دستورات دین یا مکتب انتخابی خود، آگاهانه خود را به آن مراقبت‌ها ملزم می‌نماید؛ اما مراقبت گفتمانی، صورتی دیگر دارد؛ زمانی

که تحت مراقبت یک گفتمان هستیم و از اهداف مراقبتی آن آگاه نیستیم، به عنوان یک سوژه رام و مطیع قدرت معرفی می‌شویم که قدرت را در رسیدن به اهدافش یاری می‌کنیم و از آنجایی که به زعم فوکو، گفتمان‌ها یا علوم انسانی عصر مدرن ما، از دل نظام‌های شکنجه‌ای قرون وسطایی متولد شده‌اند در نتیجه نه تنها این گفتمان‌ها روند اخلاقی‌تر و انسانی‌تر شدن را طی نمی‌کنند، بلکه همان روحیه خشن قرون وسطایی را به شکل دیگری اعمال می‌کنند و این خود، بیانگر آن است که مراقبت شدن به دست گفتمان‌ها، به اخلاقی‌تر شدن ما کمکی نمی‌کنند. زمانی می‌توانیم از اخلاق‌مدار شدن و تربیت اخلاقی سخن بگوییم که بتوانیم آگاهانه و آزادانه در مسیر تعالی اخلاقی، مرجع مراقب کننده خود را انتخاب کنیم و با تمام وجود به تعالیم او گوش بسپاریم.

آگاهی از حذف دیگری به عنوان اساس اخلاق در گفتمان مثبت‌اندیشی

گفتمان مثبت‌اندیشی طبق اهداف زیست-سیاست در عصر جدید، به دست کردوکار سیاسی نئولیبرال برای حل کردن موانع ذهنی و احساسی با هدف عملکرد بهتر و افزایش کارایی استفاده می‌شود. در حقیقت می‌توان گفت، اعتقاد به گفتمان مثبت‌اندیشی امری سیاسی است. این باور به چیزی ختم می‌شود که بیونگ-چول هان آن را «روان-سیاست» می‌نامد و سرمایه‌داری معاصر در صدد است تا با آن از روان انسان به مثابه یک عامل مولد، بهره‌برداری نماید (Han, 2017).

نئولیبرالیسم یک قالب پیچیده از سلطه فرهنگی است و انسان‌ها در جهان بینی‌اش عمدتاً به مثابه کارآفرینانی هستند که شرکت‌های خصوصی خود یعنی کسب و کاری که به ثبت رسیده است را در رقابت با دیگران اداره می‌کنند. انسان در سیاست نئولیبرال به عنوان «انسان اقتصادی» یا انسان شکارچی دلار تعریف می‌شود. دیگری همیشه در تقابل با من و در قابت با من قرار گرفته است و لازم است با اتخاذ سیاست‌هایی حذف بشود. بنابراین آن‌چنان که مشخص است همه‌دوستی و دیگرگزینی که شرط امکان اخلاق است جای خود را به منفعت طلبی داده است.

آگاهی از تقابل بهزیستی در اخلاق و گفتمان مثبت‌اندیشی

اگر بهزیستی در اخلاق را نحوه‌ای از زندگی در نظر بگیریم که در آن افراد بر مبنای شفقت‌ورزی که مجموع همدلی و همدردی نسبت به یکدیگر است، در کاستن رنج‌های زندگی یکدیگر سهیم می‌شوند

(Malekian, 2020)؛ اما بهزیستی در مثبت‌اندیشیِ نئولیبرال با عناوینی چون «تسلط بر خویشتن»، «انعطاف‌پذیری»، «شادی»، «حضور در لحظه» و... به‌گونه‌ای معرفی می‌شود که افراد بتوانند بدون اتکا به عوامل و روابط بیرونی یا شرایط اجتماعی، ذهن خود را همچون ورزش دادنِ سایر عضلاتشان تربیت کنند تا به بهزیستی برسند.

به منظور درک علت تفاوت این دو تعریف، لازم به اهداف سیاست‌های نئولیبرال توجه شود. نئولیبرالیسم برای حل تناقض بین سیاست‌های لیبرال و حد حکومت کردن دولت، به وجود آمد و درصدد برآمد در راستای برآوردن کردن منافع قدرت، مردم را با سازوکارهای خود، در بازار خلق شده به دست خویش، به رقابت وادار نماید. نئولیبرالیسم پس از حذف دیگری به عنوان اساس اخلاق در میدان رقابت، زیر پوستِ گفتمان مثبت‌اندیشی خود، به منظور دور کردن مردم از خاستگاه اجتماعی دردها و منحرف کردن ذهن آن‌ها از رسالت اصلی خود، این تعریف از بهزیستی را به عنوان رژیمی از حقیقت، ارزشمند جلوه داد. در حقیقت می‌توان گفت نئولیبرالیسم زیر پوستِ گفتمان مثبت‌اندیشی درصدد تعریف اصول اخلاقی و تربیتی انسان‌های اخلاق‌مدار نبوده است؛ بلکه مترصد آن بوده است که با این رژیم حقیقت، معضلات شخصی را منفک از اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی قلمداد نماید و نشان بدهد که ریشه تمام مشکلات شخصی روان‌شناختی‌اند؛ در نتیجه جامعه محتاج روان‌درمانی است نه تغییر بنیادین.

نتیجه

دستاوردهای حاصل از این مقاله را می‌توان در سه عنوان کلی نحوهٔ برساخت سوژهٔ مثبت‌اندیش نئولیبرال، عللِ تطور مفهوم شادی از منظر زیست-سیاست نئولیبرال و نقد اخلاق‌مداری این سوژه بیان کرد. ابتدا انسان به عنوان یک انسان اقتصادی تعریف می‌شود و پس از آن سوژهٔ «خودکارآفرین» از قلب نئولیبرالیسم آمریکایی زاده شد؛ سوژه‌ای که تضاد بین کارگر و سرمایه‌دار در نظام اقتصادی مارکس را برطرف نمود. نظام سرمایه‌داری در راستای ایجاد موازنهٔ قدرت و ثروت به نفع نیروی کار و افزایش انگیزهٔ کارگر برای تولید بیشتر، با تقسیم کارگر به موجودیتِ حال و آینده، سوژهٔ خودکارآفرین را خلق نمود. این سوژه، تولیدکننده و مصرف‌کنندهٔ رضایت خود است؛ یعنی کارگر امروز برای نسخهٔ بهتری از خود در آینده

تولید و مصرف می‌کند.

اما مشکل هنوز پاربرجاست؛ تضاد بیرونی کارگر و سرمایه‌دار به تضاد درونی حال و آینده فرد تبدیل شده و کار به عنوان فرآیند تبدیل نسخه‌ای از فرد به نسخه‌ای که باعث رضایت خاطر او از خود بشود، تعریف می‌شود. همچنان، مطلوب بودن وضعیت موجود برای رسیدن به وضعیت مطلوب نفی می‌شود و این عاملی در جهت کاهش انگیزه فرد است. اینجا دقیقاً محل تولد گفتمان مثبت‌اندیشی است. این گفتمان به عنوان یک فناوری در خدمت زیست-سیاست نئولیبرال با تولید سوژه شادی‌آفرین، موازنه بین ثروت و قدرت به نفع نیروی کار را ایجاد کرده و انگیزه برای تولید را افزایش می‌دهد.

سوژه شادی‌آفرین، وظیفه‌اش تشخیص شادی درونی و مصرف آن برای تولید ثروت و سلامتی و در نهایت ایجاد سرمایه شادی بیشتر است. در حقیقت او شادی را مصرف و تولید می‌کند و دیگر هیچ نقطه مقاوم یا لحظه طاقت فرسایی در لحظه حال وجود ندارد. کار برای او دیگر وسیله‌ای برای شادی آینده در نظر گرفته نمی‌شود بلکه مجموعه روش‌هایی است که در آن سوژه، شادی‌ای که داشته است را به کار می‌گیرد تا شادی بیشتری تولید نماید و حال آنکه مسئله این که شادی اولیه به دست مثبت‌اندیشی نئولیبرال و آموزه‌های آن همچون یک ارز مالی بی‌پشتوانه برای منحرف کردن ذهن کارگر از واقعیت موجود و فرار از لحظه طاقت‌فرسای کنونی خلق شده است. از آنجایی که زیست سیاست، توان عقلانی یک نظام سیاسی در نرمال کردن جامعه است و منطق این نرمال کردن، محاسبه، سنجش و مقایسه است؛ در نتیجه شادی‌ای که قرار است مصرف و تولید بشود به مفهوم رضایت خاطر و بعد از آن به واژه بهزیستی تغییر معنا داد. بهزیستی به لحاظ فیزیولوژیکی ابرازی برای اندازه‌گیری «نیک‌بود ذهنی»¹ است و سوژه را بر مبنای پنج معیار اصلی، به سوژه دارای سرمایه روانشناختی مثبت برای رسیدن به دستاورد تبدیل می‌کند. سوژه‌ای که دستاوردهای او نشان سلامت ذهنی و سرمایه‌های مثبت ذهنی است و البته این خود، نقدی جدی بر گفتمان مثبت‌اندیشی است؛ چرا که سنجش بر مبنای دستاورد، در عصر رقابت‌محور کنونی، عامل ایجاد استرس و اضطراب و نه عامل تولید شادی است. در بخش نقد اخلاق‌مداری سوژه مثبت‌اندیش می‌توان گفت، فارغ از اینکه مطرح شد اخلاق، مقاومتی در برابر گفتمان‌های در هم تنیده با قدرت است؛ علاوه بر این، سوژه

1. subjective welfare

شادی آفرین به منظور تولید رضایت خود، اخلاق به معنای تعهد و مسئولیت در قبال رضایت دیگری را نادیده انگاشته و از آن جهت که در راستای رسیدن به بهزیستی ذهنی تلاش می‌نماید در تقابل با بهزیستی اخلاقی با مفهوم شفقت‌ورزی که مجموع همدلی و همدردی است، قرار می‌گیرد.

References

- Adler, M., & Posner, E. A. (2008). Happiness research and cost-benefit analysis. *The Journal of Legal Studies*, 37(S2), S253-S292. <https://doi.org/https://doi.org/10.1086/590188>
- Audier, S. (2015). 4. neoliberalism through Foucault's eyes. *History and Theory*, 54(3), 404-418. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/hith.10768>
- Binkley, S. (2014). *Happiness as enterprise: An essay on neoliberal life*. Suny Press.
- Biswas-Diener, R. (2010). Practicing Positive Psychology Coaching: Assessment, activities and strategies for success. *Mulpure Publishing*.
- Blaikie, N. (2007). *Approaches to social enquiry: Advancing knowledge*. Polity.
- Bok, D. (2010). The politics of happiness: what government can learn from the new research on well-being. In: Princeton University Press.
- De La Fabián, R., & Stecher, A. (2017). Positive psychology's promise of happiness: A new form of human capital in contemporary neoliberal governmentality. *Theory & Psychology*, 27(5), 600-621. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0959354317718970>
- Díaz, E. C., & González, J. C. S. (2012). The roots of positive psychology. *Papeles del psicólogo*, 33(3), 172-182. <https://doi.org/http://www.papelesdelpsicologo.es>
- Ehrenreich, B. (2010). *Smile or die: How positive thinking fooled America and the world*. Granta books.
- Fitzsimons, P. (2011). Governing the self: A Foucauldian critique of managerialism in education. (*No Title*).
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Palgrave Macmillan.
- Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*. Verso Books.
- Harvey, D. (2019). *Marx, capital and the madness of economic reason* (A. A. Moghadam, Trans.). Ashian. (In Persian).
- Layton, L. (2010). Irrational exuberance: Neoliberal subjectivity and the perversion of truth.

- Subjectivity*, 3, 303-322. <https://doi.org/10.1057/sub.2010.14>
- Malekian, M. (2020). *life again*. shor. (In Persian).
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American economic review*, 51(1), 1-17. www.academia.edu
- Seligman, M. E. (2004). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. Simon and Schuster.
- Seligman, M. E. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Simon and Schuster.
- Wright, C. (2013). Against flourishing: Wellbeing as biopolitics, and the psychoanalytic alternative. *Health, Culture and Society*, 5(1), 20-35. www.pitt.edu